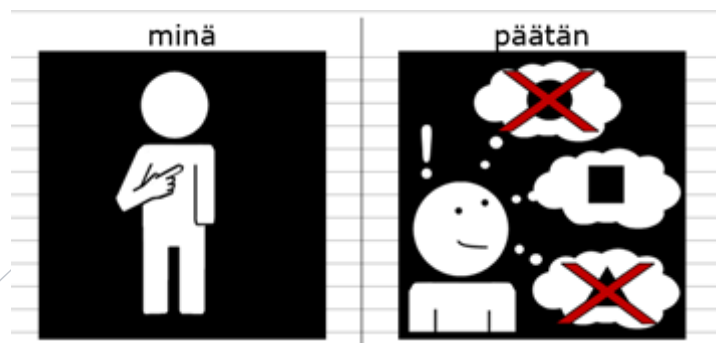

IMO

Itsemääräämisen
tukemisen periaatteet
Wiitaunionin
kehitysvamma palveluissa
”Kuka meillä määrää?”

Sisällys

Itsemääräämisoikeus kehitysvammaisten erityishuollossa	2
Itsemääräämisoikeus arjessa	2
Itsemääräämisoikeus ja päivärytmi	3
Itsemääräämisoikeus ja elintavat	3
Itsemääräämisoikeus ja asukkaan kuuleminen	4
Itsemääräämisoikeus ja asukkaan kanssa tehtävät sopimukset	4
Itsemääräämisoikeuden tukeminen	4
Itsemääräämistä tukevat työkäytännöt	5
Työvälineitä itsemääräämisen tukemiseen	5
Tuettu päätöksenteko	5
Itsemääräämis- ja päätöskyvyn arviointi	6
Itsemääräämisoikeuden rajoittamisen perusteet	6
Aina viimesijainen keino	7
Vähimmän rajoittamisen periaate	7
Itsemääräämistä rajoittavat toimenpiteet	7
Rajoitustoimenpiteet kehitysvammalaissa	7
Milloin, missä ja kuka voi käyttää rajoitustoimenpiteitä?	8
Missä rajoitustoimenpiteitä saa käyttää?	8
Edellytyksenä asiantuntijatiimin tuki	8
Rajoitustoimenpiteet työ- ja päivätoiminnassa	9
Kuka voi käyttää rajoitustoimenpiteitä?	9
Käytännöt Wiitaunionin vammaispalvelussa	9
Päätösprosessi Wiitalinnassa	10
Päätösprosessi ostopalveluissa	10
Rajoitustoimenpiteiden kirjaaminen	11
Selvitys ja tiedoksianto	11
Lähteet:	12
Liite: STM:n taulukko rajoitustoimenpiteistä päättämisestä	12

Itsemääräämisoikeus kehitysvammaisten erityishuollossa

Kehitysvammalakiä muutettiin 10.6.2016. Muutoksilla vahvistettiin erityishuollossa olevan henkilön itsemääräämisoikeutta ja itsenäistä suoriutumista. Lisäksi tavoitteena on vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä erityishuollossa. Erityishuollossa olevien kehitysvammaisten ihmisten oikeusturvaa vahvistettiin mm. käytettyjen rajoitustoimenpiteiden kirjaamista ja jälkiselvittelyä, virka- ja vahingonkorvausvastuuta sekä tehostettua viranomaisvalvontaa koskevin säännöksiin.

Kehitysvammalakiin tehdyt muutokset

- säännökset itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta, itsenäisen suoriutumisen tukemisesta sekä rajoitustoimenpiteiden käytön vähentämisestä
- säännökset rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sekä menettelystä, jota noudatetaan rajoitustoimenpiteestä päätettäessä
- uudet säännökset mm. rajoitustoimenpiteiden kirjaamisesta ja jälkiselvittelystä. rajoitustoimenpiteitä koskevasta selvitys- ja tiedoksiantovelvollisuudesta, virka- ja vahingonkorvausvastuusta sekä tehostetusta viranomaisvalvonnasta
- muutetut säännökset tahdosta riippumattomasta erityishuollosta

2

Itsemääräämisoikeus arjessa

Itsemääräämisoikeus on osa jokapäiväistä elämää. Apua ja tukea tarvitsevien ihmisten itsemääräämisoikeuden toteutuminen arjessa on usein riippuvainen siitä, millä tavoin apua ja tukea tarjoavat organisaatiot ja niissä työskentelevä henkilökunta toimivat.

Lähtökohtaisesti arjessa on etsittävä tasapainoa itsemääräämisoikeuden maksimoinnin ja terveyden turvaamisen välillä. Keskeistä on tunnistaa, milloin edellytykset itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen täyttyvät ja milloin eivät. Esim. omaisuuden pois ottaminen, liikkumisen estäminen tai yhteydenpidon rajoittaminen ovat kaikki ihmisoikeusloukkauksia. Lisäksi ne saattavat olla rikoslain nojalla rangaistavia tekoja, ellei niihin ole lakiin perustuvaa valtuutusta.

Kehitysvammaisella ihmisellä on itsemääräämisoikeuden ohella myös oikeus tarvitsemaansa apuun ja tukeen. Häntä ei siis voida itsemääräämisoikeuden nimissä jättää ilman hänen tarvitsemaansa apua ja tukea. Jos esimerkiksi tiedetään, että henkilö on välittömästi ulko-ovesta lähtiessään hengenvaarassa, ei häntä voida päästää lähtemään yksin. Tällöin kyseessä on laiminlyönti, vaikka henkilö itse kuinka haluaisi lähteä ja käyttää näin itsemääräämisoikeuttaan.

Kaikenlainen rankaiseminen on kiellettyä, ja siihen on oikeus ainoastaan oikeuslaitoksella.

Periaatteita itsemääräämisoikeuden toteutumiseen asumispalveluyksiköissä

- Asukkailla on oltava todellinen mahdollisuus päättää itseään koskevista asioista ja tehdä omat valintansa.

- Itsemääräämisoikeus koskee kaikkia ihmisiä ja ulottuu myös jokapäiväisiin toimiin.
- Kustannukset tai tarkoituksenmukaisuuskysymykset eivät voi ohittaa asukkaiden oikeutta itsemääräämiseen.
- Äärimmäistä itsemääräämisoikeuden rajoittamista ovat vapaudenriisto ja muu puuttuminen henkilön koskemattomuuteen.

Itsemääräämisoikeus ja päivärytmi

Asukkaan päivärytmin on määräytyttävä asukkaan toiveiden ja tarpeiden mukaan. Asukkaan tulee voida vaikuttaa ylösnousu- ja nukkumaanmeno aikaansa sekä siihen milloin hän syö tai peseytyy. Luonnollisesti arjen velvollisuudet, kuten töissä käyminen tai opiskelu, vaikuttavat päivärytmiin.

Asukkaan peseytymis- tai ruokailuaikojen pitää määräytyä hänen oman tarpeensa, ei asumisyksikön henkilökunnan tarpeiden tai organisaation toimintakäytäntöjen, mukaan.

Jos asukas ei pääse peseytymään niin usein kuin kokee tarpeelliseksi tai hän joutuu odottamaan kohtuuttoman kauan saadakseen apua vessassa käymiseen tai sängystä nousemiseen, kyseessä ei ole ainoastaan valinnanvapauteen liittyvä ongelma. Tällöin on huomioitava erityisesti esim. YK:n vammaisten ihmisoikeussopimuksen 15 artikla, jossa kielletään mm. epäinhimillinen kohtelu.

Asumisyksikön henkilöstömitoituksen, työvuorosunnittelun ja toiminnan tulee rakentua niin, että se mahdollistaa asukkaiden yksilölliset valinnat ja yksilöllisiin tarpeisiin vastaamisen.

Itsemääräämisoikeus ja elintavat

Henkilön on voitava itse päättää omista elintavoistaan. Lähtökohtaisesti kaikilla ihmisillä on esim. oikeus päättää, ottavatko he riskejä elämässään vai eivät. Tämä koskee muun muassa elintapoja. Jotta yhdenvertaisuus toteutuisi aidosti, asukkaiden on saatava halutessaan noudattaa yleisesti terveelliseksi tai epäterveelliseksi katsottuja elintapoja. Toisen puolesta päättäminen, hyvästä tarkoituksesta huolimatta, on aina oikeuksiin puuttumista.

Tarkoituksena ei ole asukkaiden heitteillejättö. Asukkaan on saatava tukea, jos hän haluaa muuttaa elintapojaan. Tiedon antaminen elintapojen vaikutuksista tarvittaessa vahvistaa asukkaan itsemääräämisoikeutta, ei heikennä sitä. Asukkaan elintapoihin voi olla välttämätöntä puuttua, jos hän ei ymmärrä elintapojensa seurauksia ja vahingoittaa niillä vakavasti terveyttään. Tällöin puuttumisen on tapahduttava mahdollisimman hyvässä yhteisymmärryksessä asukkaan kanssa.

Itsemääräämisoikeus ja asukkaan kuuleminen

Asukkaan mielipidettä on kuultava kaikissa häntä koskevissa asioissa. Hänen on lähtökohtaisesti voitava itse päättää itseään koskevista asioista. Ellei asukas voi päättää itsenäisesti asioistaan, hänen päätöksentekoaan on tuettava,

mielipidettään on selvitettävä tai häntä on kuultava asianmukaisesti asia, tilanne ja kulloinkin sovellettava lainsäädäntö huomioon ottaen. Näin on tehtävä riippumatta siitä, mitä kommunikaatiokeinoja asukas käyttää tai miten hankalaa hänen kuulemisensa saattaa henkilökunnan mielestä olla esim. vaihtoehtoisten kommunikaatiokeinojen takia.

Jatkuva ryhmässä toimiminen johtaa laitospäätöksiin, sillä ryhmämuotoisessa toiminnassa on yleensä mahdotonta huomioida kaikkien ryhmän jäsenten itsemääräämisoikeutta. Samoin avun jonottaminen jopa jokapäiväisiin toimiin on laitostyyppinen rakenne, joka ei toteuta itsemääräämisoikeutta eikä osallisuutta.

Itsemääräämisoikeus ja asukkaan kanssa tehtävät sopimukset

Asukas ei voi sopimuksella pätevästi luopua ihmisoikeuksistaan. Ei voida esimerkiksi sopia, että asukas sitoutuu pakkotoimien uhalla rajoittamaan itsemääräämisoikeuttaan. Sen sijaan asukas voi tehdä vapaaehtoisen suunnitelman esim. elintapojensa muuttamisesta yhdessä henkilökunnan kanssa. Tällöin asukkaan tulee saada tukea tekemänsä vapaaehtoisen suunnitelman toteuttamiseen.

Asukasta ei saa rangaista suunnitelman epäonnistumisesta.

Itsemääräämisoikeuden tukeminen

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on periaatteena laajalti tunnustettu oikeus ja lähtökohta. Arjessa tilanne voi kuitenkin muuttua mutkikkaammaksi, eikä itsemääräämisoikeus aina toteudu lain edellyttämällä tavalla.

Myös hoitoa ja palveluja järjestettäessä potilaan tai asiakkaan itsemääräämisoikeus ja sen kunnioittaminen on kaiken lähtökohta. Tavoitteena on maksimoida asiakkaan tai potilaan itsemäärääminen, turvallisuutta kuitenkin vaarantamatta.

Tuki itsemääräämisoikeuden käyttämiseen on aina yksilöllistä. Tärkeintä on löytää ne asiat, jotka auttavat juuri kyseistä ihmistä ymmärtämään asiaa ja sen eri ulottuvuuksia.

Itsemääräämisoikeuden käyttöä voi tukea esimerkiksi:

- selvittämällä erilaisia vaihtoehtoja yhdessä henkilön kanssa,
- keskustelemalla eri vaihtoehtoista, niiden eri puolien punnitsemista,

Silloin, kun henkilö kertoo arjessa tarpeistaan, tunteistaan tai kiinnostuksen kohteistaan elein, ilmein, ääntelyin tai kehon kielellä, itsemääräämisoikeuden toteutumisen eteen pitää tehdä paljon töitä

<http://kohtaamut.fi/tarinat/>

- tukemalla henkilöä asioiden kokeilemisessa,
- käymällä jossain paikan päällä yhdessä henkilön kanssa.

Itsemääräämistä tukevat työkäytännöt

Kehitysvammaisten ihmisten itsemääräämisoikeuden toteutumiseen vaikuttavat keskeisesti heidän kanssaan työskentelevän henkilöstön toimintatavat ja työkäytännöt. Näihin toimintatapoihin ja käytäntöihin puolestaan vaikuttavat mm. palveluja tuottavien organisaatioiden toimintakulttuurit, työntekijöiden toimintaohjeet sekä jaetut eettiset periaatteet.

Itsemääräämistä tukevia työkäytäntöjä:

- Työkäytännöt oman elämän suunnitteluun (oman elämän suunnitelma, muuttovalmennus, asumisvalmennus jne.)
- Työkäytännöt osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien lisäämiseen (asukaspalaverit, asiakaspalaverit, vuorovaikutuksen tukeminen, HYP jne.)
- Työkäytännöt haastavaan käyttäytymiseen ja mielenterveyden kysymyksiin (esim. Avekki-menetelmä, jalkautuvat erityispalvelut)
- Työkäytännöt palvelujen suunnitteluun (kuvitettu palvelusuunnitelma, suunnitelman läpi käynti ennakkoon tutun henkilön kanssa jne.)

Työvälineitä itsemääräämisen tukemiseen

Itsemääräämisen tukemiseen on kehitetty useita työvälineitä. Tärkeää on saada asiakkaan oma mielipide, näkemys ja toiveet selville. Työvälineinä voidaan käyttää mm. [Talking Mats - keskustelumatto](#) (papunet.fi), [Toimii/Ei toimi-työväline](#), vaaka –työvälinettä, positiivista riskienhallintaa jne.

Tuettu päätöksenteko

Jokaisella meistä on oikeus sekä oma tahto ja kyky tehdä päätöksiä omasta elämästään. Kaikki eivät kuitenkaan kykene tekemään päätöksiä itsenäisesti, vaan tarvitsevat siihen ympäristönsä ja muiden ihmisten tukea.

Kehitysvammaisilla henkilöillä tuetun päätöksenteon tarvetta aiheuttavat erityisesti puutteelliset tiedon käsittelytaidot. Heillä voi olla vaikeuksia esim. asioiden havaitsemisessa, tiedon vastaanottamisessa ja sisäistämisessä sekä tiedon soveltamisessa uusissa tilanteissa.

Tuetun päätöksenteon tavoitteena on kannustaa, rohkaista ja tukea henkilöä tekemään omaa elämäänsä koskevia päätöksiä ja valintoja. Kehitysvammaisilla henkilöillä ei välttämättä ole kokemusta valintojen ja päätösten tekemisestä, vaan asioita on ehkä päätetty heidän puolestaan. Jos asia on uusi, tarvitaan harjoitusta.

Pienissä arjen asioissa läheinen tai tuttu työntekijä voi auttaa etsimään tietoa, ymmärtämään vaikeita asioita ja syy-seuraus-suhteita sekä pohtimaan eri ratkaisujen etuja ja haittoja. Elämän suurissa ratkaisuissa ja tilanteissa, joissa henkilö ei tuettunakaan pysty ilmaisemaan omaa mielipidettään, tukea antavan ihmisen vastuu voi kasvaa niin suureksi, että tarvitaan muodollisempaa ja lakiin kirjattua tuetun päätöksenteon järjestelmää.

Itsemääräämis- ja päätöskyvyn arviointi

Itsemääräämiskyvyn arviointia ei nykyisessä lainsäädännössä ole määritelty tarkemmin. Arviointi edellyttää moniammatillista osaamista. Arvioinnissa tulee ottaa huomioon asiakkaan oma arvio ja päivittäin hänen kanssaan työskentelevien ihmisten näkemys hänen kyvystään tehdä päätöksiä, joista hän kykenee kantamaan vastuun. Henkilön kyky tehdä päätöksiä riippuu kulloinkin päätettävästä asiasta. Joistakin asioista päättäminen voi olla helppoa, vaikka joidenkin muiden asioiden päättäminen ei onnistuisi lainkaan tai olisi vaikeaa. Kyky päätöksentekoon voi myös vaihdella ja muuttua ajan myötä.

Päätöksenteossa tarvitaan tiivistäen seuraavia asioita:

- Ymmärrys: Henkilö ymmärtää sen asian, josta hän on päättämässä.
- Arvostelukyky: Henkilö osaa verrata tekemänsä päätöksen tärkeyttä suhteessa omiin arvoihin, itselle tärkeisiin asioihin ja tulevaisuuteen. Henkilö ymmärtää vaihtoehtoisten päätösten seuraukset.
- Päätteleyky: Henkilö osaa punnita päätöksen edut ja haitat sekä arvioida sitä, mitä päätöksestä mahdollisesti seuraa.
- Kyky tehdä valintoja: Henkilö osaa ja pystyy ilmaisemaan oman mielipiteensä muille.
- Tietoisuus omista arvoista ja itselle tärkeistä asioista: Henkilöllä on hyvä itsetuntemus ja hän tietää, mikä on itselle hyväksi.

Henkilön itsemääräämiskyky voi vaihdella riippuen asiasta, tilanteesta ja henkilön tilasta. Sen vuoksi on tärkeää kirjata ja arvioida yhdessä henkilön, hänen laillisen edustajansa ja omaistensa tai muiden läheistensä kanssa asiat, joissa henkilö pystyy itse tekemään päätöksen, joissa hän tarvitsee tukea ja joita hän ei kykene päättämään tuettunakaan. Itsemääräämiskyky voi myös muuttua.

Itsemääräämisoikeuden rajoittamisen perusteet

Kaikilla ihmisillä on oikeus itsemääräämiseen. Myös erityishuoltoa ja palveluja toteutetaan ensisijaisesti yhteisymmärryksessä erityishuollossa olevan henkilön kanssa.

Toisinaan kehitysvammaisen ihmisen itsemääräämisoikeutta joudutaan rajoittamaan. Näin voi olla esim. tilanteessa, jossa henkilö itsemääräämisoikeuttaan käyttäessään aiheuttaisi vakavaa vaaraa joko itselleen tai muille.

Itsemääräämisoikeuden rajoittamisen tulee aina perustua lakiin. Sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeudesta säädetään tarkemmin laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja

oikeuksista (812/2000). Kehitysvammaisten ihmisten itsemääräämisoikeuteen liittyvistä rajoitustoimenpiteistä säädetään myös 10.6.2016 päivittyneessä kehitysvammalaissa. Itsemääräämiskykyiseen henkilöön ei kehitysvammalain nojalla saa kohdistaa mitään rajoitustoimenpiteitä.

Aina viimesijainen keino

Rajoitetoimenpiteisiin turvautuminen on aina viimesijainen keino. Ennen kuin rajoitetoimenpiteisiin turvaudutaan, on henkilökunnalla ja toimintayksiköillä aina velvollisuus etsiä muita keinoja tilanteen ratkaisemiseksi.

Henkilökunnan ammattitaidolla ja vuorovaikutustaidoilla on itsemääräämisen toteutumisen kannalta erittäin suuri merkitys.

7

Vähimmän rajoittamisen periaate

Jos rajoitetoimenpiteen käyttöön joudutaan turvautumaan, tulee aina noudattaa vähimmän rajoittamisen periaatetta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että on aina käytettävä lievintä mahdollista rajoitustoimenpidettä ja mahdollisimman lyhytkestoisesti.

Tilanteen ratkaisemiseksi on käytettävä sellaisia keinoja, jotka auttavat tilanteen ratkaisemissa mutta rajoittavat henkilön itsemääräämisoikeutta niin vähän kuin mahdollista. Toisin sanoen, ei ole mahdollista valita ”järeämpää” rajoittamisen keinoa varmuuden vuoksi.

Itsemääräämistä rajoittavat toimenpiteet

Rajoitetoimenpiteiden käytöllä tarkoitetaan rajoitetoimenpiteiden käytön kohteeksi joutuneen henkilön perusoikeuksien rajoittamista. Käytännössä henkilöä estetään tekemästä jotakin tai hänet pakotetaan tekemään jotakin vastoin tahtoaan tai tahdosta riippumatta.

Kehitysvammalain rajoitustoimenpiteitä koskevien säännösten perusteella voidaan rajoittaa seuraavia perusoikeuksia:

- oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (perustuslaki, 7 §)
- yksityiselämän suoja, silloin kun se suojaa henkilön oikeutta määrätä itsestään (perustuslaki, 10 §)
- omaisuudensuoja (perustuslaki, 15 §).

Rajoitustoimenpiteet kehitysvammalaissa

Kehitysvammalakiin on kirjattu tarkasti ne rajoitustoimenpiteet, joiden käyttö on sallittua. Nämä rajoitustoimenpiteet ovat:

- kiinnipitäminen (42 f §)
- aineiden ja esineiden haltuunotto (42 g §)
- henkilöntarkastus (42 h §)
- lyhytaikainen erillään pitäminen (42 i §)

- välttämättömän terveydenhuollon antaminen vastustuksesta riippumatta (42 j §)
- rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö päivittäisissä toiminnoissa (42 k §)
- rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö vakavissa vaaratilanteissa (42 l §)
- valvottu liikkuminen (42 m §)
- poistumisen estäminen (42 n §).

Kaikkien muiden kuin edellä listattujen rajoitustoimenpiteiden käyttö erityishuollossa on kiellettyä.

Milloin, missä ja kuka voi käyttää rajoitustoimenpiteitä?

Erytyishuollossa voidaan käyttää yllä listattuja rajoitustoimenpiteitä ainoastaan silloin, kun

1. laissa säädetyt rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevat yleiset edellytykset täyttyvät ja
2. kutakin rajoitustoimenpidettä koskevat erityiset edellytykset täyttyvät.

Jotta rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää, tulee kaikkien seuraavien ns. yleisten edellytysten täytyä:

- erityishuollossa oleva henkilö ei kykene tekemään hoitoaan ja huolenpitoaan koskevia ratkaisuja eikä ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia; ja
- rajoitustoimenpiteen käyttäminen on välttämätöntä hänen terveytensä tai turvallisuutensa taikka muiden terveyden tai turvallisuuden suojaamiseksi taikka merkittävän omaisuusvahingon ehkäisemiseksi; ja
- muut, lievemmat keinot eivät ole tilanteeseen soveltuvia tai riittäviä.

Lisäksi kustakin kehitysvammalakiin kirjatusta rajoitustoimenpiteestä (42 f-n §) on säädetty erikseen ns. erityiset edellytykset, joiden tulee täytyä, ennen kuin kyseistä rajoitustoimenpidettä voidaan käyttää.

Missä rajoitustoimenpiteitä saa käyttää?

Rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää sekä tahdosta riippumattomassa että vapaaehtoisessa erityishuollossa, kun järjestetään tehostettua palveluasumista tai laitospalveluja julkisessa tai yksityisessä toimintayksikössä.

Poikkeuksen muodostaa pidempikestoinen poistumisen estäminen, jota voidaan käyttää ainoastaan tahdosta riippumattomassa erityishuollossa.

Toimintayksikössä, jossa rajoitustoimenpiteitä käytetään, on oltava henkilökuntaa paikalla ympäri vuorokauden.

Edellytyksenä asiantuntijatiimin tuki

Tehostetun palveluasumisen tai laitospalvelun toimintayksiköllä, jossa rajoitustoimenpiteitä käytetään, on oltava käytettävissään riittävä lääketieteen, psykologian ja sosiaalityön asiantuntemus vaativan hoidon ja huolenpidon toteuttamista ja seurantaan varten.

Tärkeää on, että asiantuntijatiimi tosiasiaa tuntee yksikön, sen toiminnan ja asiakkaat.

Yksiköllä ei tarvitse olla palkattuja asiantuntijoita omana työvoimana, vaan asiantuntijat voivat olla käytettävissä esim. ostopalvelusopimuksella tai useamman yksikön yhteisenä asiantuntijatiiminä. Se, että yksiköllä on tarvittaessa käytettävissään kunnallisina palveluina lääkärin tai psykologin palveluja, ei kuitenkaan riitä.

Rajoitustoimenpiteet työ- ja päivätoiminnassa

Jos sekä yleiset että erityiset edellytykset rajoitustoimenpiteiden käytölle täyttyvät, voidaan työ- ja päivätoiminnassa tarvittaessa käyttää seuraavia rajoitustoimenpiteitä:

- kiinnipittäminen
- aineiden ja esineiden haltuunotto
- henkilöntarkastus
- päivittäisissä toiminnoissa käytettävät rajoittavat välineet ja asusteet.

Jos asiakkaalla on laitospalveluissa tai tehostetun palveluasumisen palveluyksikössä tehty päätös rajoitustoimenpiteiden käytöstä (esim. valvottu liikkuminen, pidempikestoinen poistumisen estäminen tai rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö), voidaan tätä päätöstä toimeenpanna myös työ- ja päivätoiminnassa. Tällöin toimintayksiköllä on kuitenkin oltava käytettävissään riittävä lääketieteen, psykologian ja sosiaalityön asiantuntemus.

Kuka voi käyttää rajoitustoimenpiteitä?

Rajoitustoimenpiteitä voivat käyttää ainoastaan yksikön henkilökuntaan kuuluvat sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilöt. Jos esimerkiksi avustaja ei ole yksikön henkilökuntaa, hän ei voi osallistua rajoitustoimenpiteeseen. Myöskään opiskelijat eivät ole lain tarkoittamia sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöitä.

On työnantajan vastuulla huolehtia siitä, että rajoitustoimenpiteiden käyttöön osallistuvat vain sellaiset henkilöt, joilla on tehtävään riittävät ammatilliset valmiudet. Esim. opiskelijoiden kohdalla on arvioitava, riittääkö opiskelijan ammattitaito rajoitustoimenpiteeseen osallistumiseen. Rajoitustoimenpiteen käyttö ei voi koskaan yksin opiskelijan vastuulla. On kuitenkin huomattava, että esim. hätävarjelutilanteessa jokaisella on oikeus puolustaa itseään ja muita oikeudettomalta hyökkäykseltä.

Käytännöt Wiitaunionin vammaispalvelussa

Kehitysvammaisille asiakkaille laaditaan toimintayksiköissä itsemääräämisen tukemisen suunnitelma. Suunnitelmassa kuvataan:

- asiat, joista asiakas päättää itse
- yhteisesti sovittavat asiat
- asiat, joista päättävät muut/työntekijöiden vastuulla olevat asiat
- toimenpiteet itsenäisen suoriutumisen tukemiseksi ja edistämiseksi sekä itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi ja tarvittavat kohtuulliset mukautukset

- käytössä olevat ja tarvittavat kommunikaatiomenetelmät
- keinot, joilla erityishuolto toteutetaan ensisijaisesti ilman rajoitustoimenpiteitä
- rajoitustoimenpiteet, joita erityishuollossa arvioidaan jouduttavan käyttämään

Mikäli todetaan, että on välttämätöntä turvautua itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen, laaditaan tarvittavat valituskelpoiset päätökset asiassa.

Päätösprosessi Wiitalinnassa

Kun asiakkaalle on toimintayksikössä laadittu itsemääräämisen tukemisen suunnitelma ja jos on todettu, että rajoitustoimenpiteen käyttö on välttämätöntä henkilön turvallisuuden tai terveyden vuoksi, tehdään lain edellyttämät päätökset.

10

Päätösprosessi ostopalveluissa

- Aineiden ja esineiden haltuunotto, ellei palauteta henkilölle yhden vuorokauden kuluessa haltuunotosta voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa
- Säännönmukainen ja pitkäkestoinen rajoittavan välineen tai asusteen käyttö päivittäisissä toiminnoissa (enintään 6 kk ajaksi) → muutoksenhaku hallinto-oikeudelta voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa

- Rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö vakavissa vaaratilanteissa (muu kuin sitominen) → muutoksenhaku HAO. Jos ilmeinen toistuvan käytön tarve → päätös enintään 7 vrk (kirjataan päätökseen, kuinka pitkän ajan voidaan kerrallaan käyttää), jonka jälkeen toistuvata käytöstä päätös enintään 30 päivän ajaksi → muutoksenhaku HAO
- Valvottu liikkuminen (enintään 6 kk ajaksi). Katso tarkemmat ohjeet lopussa olevasta taulukosta.

Rajoitustoimenpiteiden kirjaaminen

Jos erityishuollossa olevaa henkilöön on kohdistettu 42 f–42 n §:ssä tarkoitettu rajoitustoimenpide, rajoitustoimenpiteen käyttöä on arvioitava erityishuollossa olevan henkilön kanssa viipymättä sen käytön päättymisen jälkeen. Jälkiselvittelyssä on arvioitava rajoitustoimenpiteen perusteita ja keinoja, joiden avulla voidaan jatkossa välttää rajoitustoimenpiteiden käyttö.

Erytyishuollossa olevaa henkilöä koskeviin asiakas- tai potilasasiakirjoihin on kirjattava:

- 1) 42 f–42 n §:ssä tarkoitetun rajoitustoimenpiteen käyttö ja sen perusteet;
- 2) henkilön näkemys rajoitustoimenpiteen käytöstä ja sen perusteista;
- 3) rajoitustoimenpiteen vaikutukset erityishuollossa olevaan henkilöön;
- 4) rajoitustoimenpiteen alkamis- ja päättymisajankohta;
- 5) rajoitustoimenpidettä koskevan ratkaisun tai päätöksen tehnyt ja toimenpiteen suorittanut henkilö.

Selvitys ja tiedoksianto

Selvitys on jälkiselvittelyä virallisempi tiedonanto, jossa kerrotaan, mikä ratkaisu tai päätös on tehty ja mitä oikeusturvakeinoja asiakas voi käyttää. Erytyishuollossa olevalle henkilölle on viipymättä annettava selvitys rajoitustoimenpiteen sisällöstä ja perusteista sekä käytettävissä olevista oikeusturvakeinoista. Selvitys annetaan tietyissä tilanteissa (asiakaslaki) myös henkilön lailliselle edustajalle tai muulle sellaiselle omaiselle tai läheiselle, joka osallistuu henkilön palvelujen suunnitteluun ja toteutukseen. Selvitys on annettava vähintään kuukausittain ymmärrettävässä muodossa ja saavutettavalla tavalla ottaen huomioon vastaanottajan käyttämät kommunikaatiomenetelmät. Selvitys on annettava lisäksi henkilön omatyöntekijälle kuukausittain. Jos henkilö on ollut rajoitustoimenpiteen aikana tilassa, jossa ei ole ymmärtänyt toimenpiteen merkitystä, hänelle on annettava selvitys heti, kun hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen.

Jos henkilöön, joka ei tilansa takia kykene ymmärtämään asian merkitystä, on kohdistettu sellainen rajoitustoimenpide, johon saa hakea muutosta valittamalla, rajoitustoimenpidettä koskeva päätös on muutoksenhakuohjeineen annettava tiedoksi erityishuollossa olevan henkilön lailliselle edustajalle tai hänen palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistuvalla omaisellaan tai muulla läheisellään.

Lähteet:

THL; vammaispalvelun käsikirja

Papunet

Verner

Kehitysvammaisten Tukiliitto

Finlex

Liite: STM:n taulukko rajoitustoimenpiteistä päättämisestä

Rajoitustoimenpiteistä päättäminen kehitysvammaisten erityishuollossa

Taulukossa kuvattuja rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää kehitysvammaisten erityishuollossa annetussa laissa säädettyjen edellytysten täyttyessä tahdosta riippumattomassa ja vapaaehtoisessa erityishuollossa järjestettäessä tehostettua palveluasumista tai laitospalveluja julkisessa tai yksityisessä toimintayksikössä. Pidempikestoista poistumisen estämistä voidaan käyttää vain tahdosta riippumattomassa erityishuollossa. Osaa rajoitustoimenpiteistä (mainittu erikseen taulukossa) voidaan käyttää järjestettäessä erityishuollossa päivä- tai työtoimintaa julkisessa tai yksityisessä sosiaalihuollon toimintayksikössä, jossa on riittävä määrä sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilöitä.

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 f § Kiinnipitäminen (lyhytaikainen) (voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa)	Toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö		Ei kirjallista päätöstä	Ei muutoksenhakua
42 g § Aineiden ja esineiden haltuunotto (voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa)	Toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö		Toimintayksikön vastaavan johtajan on tehtävä haltuunotosta kirjallinen päätös, jollei aineita tai esineitä palauteta erityishuollossa olevalle henkilölle <i>yhden vuorokauden kuluessa</i> haltuunotosta.	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään aineiden ja esineiden haltuunottoa koskevaan (42 g § 2 mom.) kirjalliseen päätökseen
42 h § Henkilöntarkastus (voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa)	Toimintayksikön vastaava johtaja	Toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö, jonka on viipymättä ilmoitettava asiasta toimintayksikön vastaavalle johtajalle.	Ei kirjallista päätöstä	Ei muutoksenhakua

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 i § Lyhytaikainen erillään pitäminen (enintään kaksi tuntia)	Toimintayksikön vastaava johtaja	Toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö, jonka on viipymättä ilmoitettava asiasta toimintayksikön vastaavalle johtajalle.	Ei kirjallista päätöstä	Ei muutoksenhakua
42 j § Välttämättömän terveydenhuollon antaminen vastustuksesta riippumatta Jos on ilmeistä, että tarve välttämättömän terveydenhuollon antamiseen vastustuksesta riippumatta on <i>toistuvaa</i> :	Ratkaisun välttämättömän terveydenhuollon antamisesta erityishuollossa olevan henkilön vastustuksesta riippumatta ja 3 momentissa tarkoitetuista lyhytaikaisista rajoitustoimenpiteistä tekee <i>virkasuhteessa</i> oleva lääkäri (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)	Kiireellisessä tilanteessa ratkaisun välttämättömän terveydenhuollon antamisesta vastustuksesta riippumatta ja 3 momentissa tarkoitetuista lyhytaikaisista rajoitustoimenpiteistä voi tehdä henkilöä hoitava lääkäri tai toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva terveydenhuollon ammattihenkilö, jonka on välittömästi ilmoitettava asiasta henkilöä hoitavalle lääkärille	Ei kirjallista päätöstä <i>virkasuhteessa</i> oleva lääkäri voi tehdä välttämättömän terveydenhuollon antamista koskevan rajoitustoimenpiteen <i>toistuvasta</i> käytöstä kirjallisen päätöksen enintään 30 päiväksi kerrallaan (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)	Ei muutoksenhakua Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään rajoitustoimenpiteen <i>toistuvaa</i> käyttöä koskevaan kirjalliseen päätökseen (42 j § 5 mom.)

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 k § Rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö päivittäisissä toiminnoissa (voidaan käyttää myös työ- ja päivätoiminnassa)	Rajoittavan välineen tai asusteen käytöstä päivittäisissä toiminnoissa tekee ratkaisun toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö toimintayksikön vastaavan johtajan ohjeiden mukaisesti. (+ ohjeita annettaessa pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)		Ei kirjallista päätöstä	Ei muutoksenhakua
Jos rajoittavan välineen tai asusteen käyttö päivittäisissä toiminnoissa on säännönmukaista ja pitkäkestoista: (Rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvaa</i> käyttöä koskeva kirjallinen päätös voidaan tehdä myös työ- ja päivätoimintayksikössä. Jos tehostetun palveluasumisen yksikössä tai laitoksessa on tehty kirjallinen päätös rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvasta</i> käytöstä, työ- tai päivätoimintayksikössä voidaan täytäntöönpanna kyseistä päätöstä.)			rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvasta</i> käytöstä tekee kirjallisen päätöksen <i>enintään kuuden kuukauden ajaksi</i> toimintayksikön vastaava johtaja (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b §:n 2 momentissa tarkoitettujen asiantuntijoiden arviot)	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään rajoitustoimenpiteen <i>toistuvaa</i> käyttöä koskevaan kirjalliseen päätökseen

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 l § Rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö vakavissa vaaratilanteissa Muu kuin sitomiseen käytettävä rajoittava väline tai asuste: Jos muun kuin sitomiseen käytettävän rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvan</i> käytön tarve on ilmeinen: (Rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvaa</i> käyttöä koskevaan päätökseen on kirjattava, kuinka pitkän ajan rajoittavaa välinettä tai asustetta voidaan kerrallaan enintään käyttää)		Kiireellisessä tilanteessa ratkaisun muun kuin sitomiseen käytettävän rajoittavan välineen tai asusteen käytöstä voi tehdä henkilöä hoitava lääkäri tai toimintayksikön vastaavan johtajan ohjeiden mukaisesti toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö. Rajoittavan välineen tai asusteen käytöstä kiireellisessä tilanteessa on välittömästi ilmoitettava toimintayksikön vastaavalle johtajalle, jonka jälkeen asiasta on päätettävä vastaavan johtajan kirjallisella päätöksellä.	Muun kuin sitomiseen käytettävän rajoittavan välineen tai asusteen käytöstä tekee kirjallisen päätöksen toimintayksikön vastaava johtaja. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot) ...voi toimintayksikön vastaava johtaja tehdä rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvasta</i> käytöstä kirjallisen päätöksen <i>enintään seitsemän päivän ajaksi</i>. Tämän jälkeen rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvasta</i> käytöstä tekee kirjallisen päätöksen <i>enintään 30 päivän ajaksi</i> virkasuhteessa oleva toimintayksikön vastaava johtaja tai, jos toimintayksikön vastaava johtaja ei ole virkasuhteessa, virkasuhteessa oleva lääkäri tai virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään rajoittavan välineen tai asusteen käyttöä koskevaan kirjalliseen päätökseen. Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään rajoittavan välineen tai asusteen <i>toistuvaa</i> käyttöä koskevaan kirjalliseen päätökseen.

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 l § Rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö vakavissa vaaratilanteissa Sitominen (lepositeiden käyttö): (Sidottuna voidaan pitää vain välttämättömän ajan, kuitenkin yhtäjaksoisesti tai toistuvasti yhteensä enintään kahdeksan tunnin ajan, jona aikana henkilöä hoitavan lääkärin on arvioitava sitomisen edellytykset uudelleen vähintään kahden tunnin välein.)			Henkilön sitomisesta tekee kirjallisen päätöksen virkasuhteessa oleva lääkäri suorittamansa tutkimuksen ja psykiatrisen arvion perusteella. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot sitomisesta) <i>Kiireellisessä tilanteessa</i> kirjallisen päätöksen sitomisesta voi tehdä virkasuhteessa oleva lääkäri tai toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva lääkäri suorittamansa tutkimuksen perusteella. Jos henkilöä joudutaan tällöin pitämään sidottuna yli kahden tunnin ajan, tekee kirjallisen päätöksen sitomisesta viimeistään <i>kahta tuntia pidemmältä ajalta</i> virkasuhteessa oleva lääkäri, joka voi päättää asiasta kiireellisessä tilanteessa toimintayksikön henkilökuntaan kuuluvan lääkärin esityksen perusteella puhelin- tai muun etäyhteyden välityksellä.	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään sitomista koskevaan kirjalliseen päätökseen.

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 m § Valvottu liikkuminen Enintään seitsemän päivän ajaksi: Tätä pidemmästä, yhteensä enintään kuusi kuukautta kestävästä valvotusta liikkumisesta: (Jos tehostetun palveluasumisen yksikössä tai laitoksessa on tehty kirjallinen päätös valvotusta liikkumisesta, työ- tai päivätoimintayksikössä voidaan täytäntöönpanna kyseistä päätöstä.)			kirjallisen päätöksen tekee toimintayksikön vastaava johtaja. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot) kirjallisen päätöksen tekee virkasuhteessa oleva toimintayksikön vastaava johtaja tai, jos toimintayksikön vastaava johtaja ei ole virkasuhteessa, virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään valvottua liikkumista koskevaan kirjalliseen päätökseen.

Rajoitustoimenpide	Ratkaisija	Ratkaisija kiireellisessä tilanteessa	Kirjallisen päätöksen tekeminen	Muutoksenhaku
42 n § Poistumisen estäminen (1 ja 2 momentti) Lyhytkestoinen (enintään muutamia tunteja):		Kiireellisessä tilanteessa poistumisen estämistä koskevan lyhytkestoisen ratkaisun tekee toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö, jonka on viipymättä ilmoitettava asiasta toimintayksikön vastaavalle johtajalle.	Ei päätöstä (Perustelujen mukaan toimintayksikön vastaavan johtajan on arvioitava, onko liikkumisvapautta tämän jälkeen rajoitettava esim. päättämällä valvotusta liikkumisesta)	Ei muutoksenhakua
42 n § Poistumisen estäminen (3 momentti): Tahdosta riippumattomaan erityishuoltoon määrätyn henkilön poistuminen voidaan estää muutoin kuin lyhytkestoisesti: Enintään <i>seitsemän päivää</i> kestävästä poistumisen estämisestä: Tätä pidemmästä, yhteensä <i>enintään 30 päivää</i> kestävästä poistumisen estämisestä: (Jos tehostetun palveluasumisen yksikössä tai laitoksessa on tehty kirjallinen päätös poistumisen estämisestä, työ- tai päivätoimintayksikössä voidaan täytäntöönpanna kyseistä päätöstä.)			kirjallisen päätöksen tekee toimintayksikön vastaava johtaja. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot) kirjallisen päätöksen tekee virkasuhteessa oleva toimintayksikön vastaava johtaja tai, jos toimintayksikön vastaava johtaja ei ole virkasuhteessa, virkasuhteessa oleva sosiaalityöntekijä. (+ pyydettyä ja otettava huomioon 42 b § 2 mom. mukaisten asiantuntijoiden arviot)	Hallinto-oikeudelta saa hakea valittamalla muutosta siten kuin hallintolainkäyttölaissa säädetään 42 n §:n 3 momentissa tarkoitettuun poistumisen estämistä koskevaan kirjalliseen päätökseen.